

se / Jártad meg / Az útnak, / A csillagok se / Tudják, / Hol a vége, / A Napot kérdezik, / Estétől / Reggelig.” A fabábu, kivételesen az első rendből („Mi dolgunk / Véled, / Nyugtalan?”), a második gyakran áttekinthetetlen folyamata felé törekedett. Második kötetében talált rá végleg arra a stilizációs formára, amely megőrizve a természetet, adott esetben lírája szubjektumának őseredeti, romolhatatlan természetes karakterét, ama összeméri világra irányul. Ezt nevezném utópisztikus stilizációnak — azzal a megjegyzéssel, hogy az utópiát ebben az összefüggésben nem a lehetetlen vágyának, hanem jogos emberi mértéknek, követelésnek tekintem. Mert Kiss Anna olyan kisvilágot épített, amelyben ő otthonos, mi nem. De ezzel megteremtette művészetében egy olyan világnak a *mértékét*, amelyben az ilyen — és másfajta — kisvilágok otthonosak, amelyben a kiteljesedett, szabad individualitás a maga végtelen változatosságában önérték. A *Feketegyűrű*-kötet, amely a *Teremtéssel* kezdődött, az *Átváltozások Utópia* című darabjával végződik. „Itt a kamilla-mező közepében lovak sörénye képen üt, szerezcsenek a kőoszlop előtt, ujjukkal kísérik az írást, minden tudás rajta az oszlopon: BŰN AZ ELEVENT MEGSZOMORÍTANI.”

„A történet kiteszik: járt itt valaki, korán is jött, későn is érkezett. / A többi a város története” — írja Kiss Anna költő.

OLASZ SÁNDOR

Virágok a hóban

KISS BENEDEK KÖLTÉSZETÉRŐL

Régi igazság, hogy a jelentős, robbanásszerűen jelentkező, új írónemzedékek általában valami ellen szerveződnek, csoportosulnak. Az 1969-ben közismerten hosszú kálvária után megjelenő *Elérhetetlen föld* című antológia kilenc szerzője látszólag kivétel ez alól. Látszólag, mert líránkból azért ők se vállalnak mindent, bár programjuk egyik lényeges vonása a kontinuitásigény, a magyar líra nagy lehetőségeinek újrafelfedezése, a nagy elődökhöz való visszatérés. „Leszámolnak az álszocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is” — írja a „kilencek” erejében bízó s őket bemutató Nagy László. Az antológia költői tehát mégiscsak szerveződtek valami ellen, s ami ellen szerveződtek, az nem annyira a magyar líra múltjában, mint inkább kortársi jelenében keresendő. Petőfi, a népi lírikusok, a „Szárnyas csikó” nemzedék költői így lettek számukra biztos fogódzók, s így lettek ők — módszerbeli anakronizmus nélkül — ízig-vérig mai költők. Azt pedig nyilván senki sem állítja, hogy költészetünk Petőfitől, Adyától Illyésig, Juhász Ferencig és Nagy Lászlóig terjedő vonulatára (részben hagyományára) nem lehet új költői iskolát építeni.

A kilenc költő első folyóirat-publikációi óta lassan tíz év telt el, s közben egy „poétikai robbanás” is lezajlott. De ha a hatvanas évek közepétől jelentkezők közül azoknak a nevét próbáljuk fölsorolni, akik tehetségükből legtöbbet mutattak s valószínűleg meg, akkor a „sorrendben” az *Elérhetetlen föld* legalább három-négy szerzője a legelőkelőbb helyen szerepel. (Azt mondhatnánk: hozzájuk mérhető tehetségek azóta se nagyon tűntek föl.) Kiss Benedektől például a *költő* rangját már akkor se lehetett elvenni. A legérdekesebb bemutatkozást is ő írta: „Nemzedékem alapmódozata a magába fúló, reménytelen meditáció, az önpusztító, sokszor tartalmát veszítő ... csiszolódás, amikor funkció és szerkezet egymásra utalt harmóniája meg-

homlik, s a funkció lehetetlenülése révén a szerkezet önálló életet kezd. Ez a dekadencia és l'art pour l'art képlete, természetellenes állapot, s a költőnek elsősk közt kell a bágyatag romlás arcába vágni kesztyűt és öklöt." És Kiss Benedek merészen hadat üzent az erőtlenségnek. Juhász Ferenc ezért látott aztán a versekben „csikó-indulatosságot”, s ezért érezte, hogy itt „a költészet tavaszi kedve nyargal zöld lovon”. Igaza van Kis Pintér Imrénék: „A legtisztább élménylira ez, de szokatlanul széles regiszteren: az idilli gyengédségtől a disszonánsan tobzódó, acsargó indulatokig. A kiválasztottság öntudatától, a pillanatot adta ígézeteiken át, nagy haragvásokig, a magyar líra megannyi hagyományos helyzetét képes magához hasonlítva interpretálni. Ereje a látás elevensége...”

Az első kötet (*Gazdátlan évszak*, 1970) versei (különösen a „kék gyerekkor” emlékeire épülő *Citerahúrok* ciklus) többé-kevésbé megfelelnek Juhász Ferenc Kiss Benedek-képének. „Szivárvány-csatakban dőlyfösködő” lányok látvány, a hitvallás kitárulkozása („azt a zenét el nem hagyom!”), a múltból fölbukkanó anyakép — így sorakoznak egymás mellé a meleg, bensőséges érzelmekkel teli versek. Nem kimondottan a társadalmi (társadalomban élő) ember megnyilatkozásai ezek. A költő — önmagában is — a biológiai-pszichikai lényt vizsgálja, de az adott társadalom mindenképpen meghúzódik a versek mögött. Persze ez sem idill igazán. A meghitt, az idillbe illő izgalmat és feszültséget takar. Ember és külvilág egységéhez azonban nem férhet kétség.

A *Gazdátlan* évszak már egy kikristályosodott költői személyiséget mutat. A legsikerültebb alkotásokban a jellem és emberség teherbírásáról, a fenyegetettség, veszélyezettettségérzéssel szembefeszülő heroikus kiállásról olvashatunk. A „kiváltó okok” nyilván csak részben valóságosak, egyetemes létezésélményhez tartozók inkább. „Daganatzöld minden levél, / mentik hegyeken-fagyokon át / a tavaszt, virágmuzsikát” (*Hangszerből kihajló muzsika*). Kiss Benedek is erre a tavaszcempészésre, erre a virágmuzsika-mentésre vállalkozott. „Tavasz, tavasz! mit hozol rám: / ítéletet vagy kegyelmet?! / Ha nem tetszik, öljetek meg, / de míg látok: / virágszóval menetelnek / szemeimben az akácok!” (*Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek*). A második kötet verseiben majd visszatér ez a motívum, nem ennyire nyíltan, gyakran a félrevezettség, a becsapottságérzés versbeli kifejeződésin át, de mindenképp azzal az ígérennyel, hogy ez a létezésélmény magasabb logikai összefüggést nyerjen. „Íme az ujjam fölmered csontosan: / ki feszít rá napfény-vitorlát / menekíteni kések közül / a mindennapi csöpp reményt!” — olvassuk a *Füst száll* című versben. A *Tavaszra hangolt himnusz* is azt a költői törekvést bizonyítja, mely az ének, „e májusi árok-áradás” tavaszi hangulatba hozására irányul. A hang itt még tisztán cseng. A sorskérdéseinket faggató, vitaló versekről (*Hisztória* című ciklus) ugyanez nem mondható el. Kiss Benedeknek — nemzedéktársaihoz hasonlóan — igen erős kötődése van múltunkhoz, történelmünkhöz. De ott, ahol a költő önmagának a történelemhez való viszonyát vizsgálja, a nagy költőelődök hatása is megnövekszik. A *Virágok a hóban* és a *Sziget* meg is nevezi az egyiket: „bolyong lelkünk és Ady lelke”, illetve: „Áldott legyen / Góg—Magóg fattya, / az átkos szilágyi ember.”

Kiss Benedek alkatához nemcsak a lobogás indulata áll közel, a bánatos, borongós hang, az elégia sem idegen tőle. Az *Elégia négy tételben* például egyik legjobb verse. Némi túlzással József Attila *Ódájának* párját láthatjuk benne: egy negatív Ódát. Kiss Benedek itt arról ír, aki nincs. Az elképzeltnek a valóságban nincs megfelelője, s mindez az elégiára ad alkalmat. „Finom vers-bánata és tiszta töprengésmagánya ha föl-föl is erjed puha kék füstjével, hogy átítassa a vers-csöndet, a létszövetet, nem több az, mint a fiatal szív dacos és türelmetlen lobogása, valami könny-keresés, mert azt is szeretné, a könnyet és az iszonyatot. Majd eljön az is!” — írta annak idején Juhász Ferenc. A kép azonban nem ilyen egyszerű, bár sok igazsága van. A könny, az iszonyat az első kötetnek már olyan verseiben benne volt, mint a *Sugárban*, *bűnbén* sodró erejű képzuhatagában, adys gesztusokkal teli erős indulatosságában, vagy a *Békarikató* s a *Zuzmócsánkös paripák* soraiban. „És csillagokra lövődő / ünnepi rakéta-sorsunk? / Szél-tüdejű tűznyakkendő / mahagóni-

színbe fordult.”; „Magos szívem sunnyogó / folyondár tipratja” — olvassuk, hogy a *Páfrányos zsebtükör* szívbé markoló képéről („rohadunk, hullunk rozsdaverten,”) ne is beszéljünk. Vagyis: Kiss Benedek első kötetének versei dialektikus összetettségükben, bonyolultságukban már magukban hordozták azokat az elemeket, melyek a *Békesség nektek, utak!* (1973) kötetben külön versekben önállósultak.

Kegyetlen, fenyegető, elkomoruló világ jelenik meg a *Békesség nektek, utak!*-ban. Hol van már a csikóindulatosság? — „haddá verődnek a kínok hajói!” (*Hajók*); „Vénhedt, ütött kutya mordul, / foga bennünk megcsikordul” (*Régi szarvas*). Reménytelenség, széthullás mindenfelé. Makacsul visszatérő szavakat sorolhatunk: hull, zuhog (lezuhog), temet. „Életem rostokra hullik, / indázik fölém a szégyen — / hogy mit akarok még itt? / csak amit anyám ölében!” — Lehetetlen ezekben a sorokban nem tragikus jelentést, hangulatot érezni. Ki hinné el, hogy ezeket a verseket ugyanaz a fiatalember írta. Öregebb ez a hang, keserű, kiábrándult. Ezt már alig lehet elviselni. S ha mégis elviseljük, sőt gyönyörködünk benne, a keserűségen is átsugárzó derű miatt van. Varázsos, néhol szép, néhol közönséges, de leggyakrabban félelmetes világ tárul elénk, s fölbukkan Kiss Benedek költészetének egy új vonása: a groteszk (*Busó, Madrigálok fejhangon, visszhanggal, Fintorok születésnapomon*). Megjelenik a nagy lélegzetvételi, hatalmas áradású vers is (*Böjti szél*), mely nagy erővel formált képeivel, felsorolásaival, felkiáltásaival, sóhajtásaival a Juhász Ferenc-i módszert idézi. Kár, hogy az elemek egyensúlya néhol fölbomlik. Nagyon szép, megmásíthatatlannak látszó sorok váltakoznak halványabb részekkel. (Itt még a nyelv is bizonytalanabb.)

Nem kétséges, hogy Kiss Benedek második kötete egy mély, de lírailag kevésbé meggyőző válság terméke. A költő itt is ugyanazt az egyszer már meghódított tájat kutatja, de ezúttal a mélységekre, a titkokra kíváncsi. Elbizonytalanodás talán azért is látszik, mert az első kötetben diadalra jutott műfaj, a dal most olyan élmények közvetítésére hivatott, melyre a közvetlen (Henryk Markiewicz szavával szólva: autoprezentációs) líra nem (vagy nem mindig) alkalmas. A forma válsága is volt hát ez egyúttal. Szerencsére erről ma már csak múlt időben beszélhetünk, hiszen Kiss Benedek legújabb, folyóiratokban publikált versei biztató jeleket mutatnak. (Pl.: *Az a hóka csikó, Csillagok bójái közt, Kérem érted a liliumokat*.) Két fontos versről külön is kell szólnunk. Az egyik *A feltételes mód*, melyben az új nemzedékek beilleszkedésének őszinte kívánsága tör kifejezésre. „ha lehetnének, nem ifjak: csak szelíd, / dolgukat tudó s végző hű kezek” — írja. Más kérdés, hogy a vers befejezését még a megvalósulatlanságérzés diktálja: „lehetne még, ami nem lehet így — / tudhatnánk, mit így tudni sem lehet!” Aggodalomra azonban nincs ok. A magány, a részekre hullás ellen íródott *Számvetés, félúton* már a „mindenséggel mérd magad!” József Attila-i parancsával harmonizál:

„Vagyok
rész:
magunk-ügyének-keservének
jaj, ne vegyétek el
erőm, karéj
hitem, amit még
hagyott az éj:
belül hagy hordjam
s világgá mondjam
kint
az egészet!”

A nyugtalanságnak, a teljességkeresés izalmának, az egész iránti igénynek szép példája volt már a korábbi *Békaszóló békalencse* vagy a többféleképpen értelmezett *Elmentem a tengerig* is. „És mentem újabb tengerig, / ott aranyliffre szálltam, / könyököltem hajnalig / az ég ablakában.” Ebből éppenséggel a költői nézőpont valóság fölé emeltségét is kiolvashatjuk. De az „okádó nők, pénzzen palik” taszító világtól

elforduló, s aranyliftre szálló költő képe túlságosan leegyszerűsített lenne így. „ott is csak részben / sehol egészben, / csak darabokban, / tűnő időben” — folytatódik a vers. A költőt tehát nem az aranyliftre szállás gyönyörei izgatják. Az egészet keresi, s ezt az „ég ablakában” könyökölve sem találja. A *Jegyváltás* című versben sem annyira az alkotói módszerre következtethetünk, hanem egy elemi erejű versenykényszer kifejeződésére: „Föllépünk a zene hintájába, / pentaton kancák szájában / hathúros gyepő — / szakadjon istráng! saroglya hulljon! / lendüljön kordénk felhők fölé!” — Az *Új dalok születése* viszont alkotás-lélektani szempontból is érdekes. Az elkészült, s ily módon az alkotótól „elidegenedett” műre való (azt is mondhatnánk: konvencionális) utalás („Madár — motyogod, / magára hagyod. / S elrepül, te meg zuhansz, / sirva hullsz magányod szájüregébe.”) mellett a versírás gyötrelmeiről tudunk meg itt legtöbbet.

Kiss Benedek verseinek egyik legfontosabb eleme a kép, a meglepő, a nagy érzelmi-hangulati erejű. (Pl.: „Karácsonyol / bennem a tél, / villog Heródes kése.”; „diszkrét zománcba dermed a táj”; „deresen felkél a hold, / az antik pesszárium.”) Ha egy kortárs költő művében szép képre találunk, rögtön parnasszista megoldásra gyanakszunk. Kiss Benedek képei úgy szépek, hogy szépségük mellett funkciójuk van. Legújabb versei is formagazdagságának egyre több bizonyítékát hozzák. Kiss Benedek minden gondolati, stílári, képi, nyelvi leleményével életre kelt, s a maga alkatához idomít egy verstípust, mely a dalból vagy dalszerű versekből nő ki. Nagyobb teret kap benne a szabad asszociációs technika, bár Kiss Benedek az asszociációban is rendkívül erős kohézióra törekszik.

A népköltészet termékenyítő hatása, inspiratív ereje kezdettől megfigyelhető ebben a lírában. Előbb-utóbb az eddiginél komolyabban kell szembenéznünk a folklór és a fiatal költészet egyre intenzívebb kapcsolatával. Kiss Anna, Utassy József, Győri László vagy a határainkon kívüliek közül Farkas Árpád és még sok más fiatal alkotó példája ugyanis nem szörványos eset, általánosnak mondható jelenség inkább. Van (nem a felsoroltak között), akinél a folklór a súlytalan egyéniség s a jelentéktelen mondanivaló rejtekhelye. Kiss Benedeknél a költői személyesség a folklórelemek mögött minden pillanatban érezhető. Sőt a legújabb versekben a népi örökségből nyert forma egyre több intellektuális tartalmat vesz fel (*Vizpart, Esti vers fiamnak, foháskodással, Vénasszonyok nyara*). Nem befejezett folyamatról van szó, de úgy látszik, hogy Kiss Benedek költészetének legfőbb erőfeszítése most az, hogy a népdal-, illetve dalszerű formákat gondolati, „bölcseleti” líra kifejezésére tegye alkalmassá. A mind gyakrabban föltűnő groteszk pedig lehet, hogy a „népi szürrealista” s az úgynevezett „intellektuális groteszk” irány szintézisét segíti majd. E kategóriák között persze különben sincsenek éles határok: itt sok esetben egymást kiegészítő, egymással szembe nem állítható fogalmakról van szó. A nagy költészet eieve föltételezi a szintézist. Apollinaire és Breton, Lorca és József Attila műve mutatja, hogy a folklór miként épülhet be az avantgard, illetve a szocialista lírába. (Népköltészet és modern líra kapcsolatáról egyébként Kiss Ferencnek a Tiszatáj szeptemberi számában megjelent nyilatkozatában olvashatunk bővebben.)

A *Nyelvemre levelet tépek* című versben olvashatjuk: „Az vagyok én csak mi ezután jön / s váratlan nem jön bármi jöjjön.” Hogy mi jön ezután? — Sejttem, de nem tudom. Jóslás helyett Németh László 1929-ben írt Illyés-kritikájának zárómondatát írom ide: „Most itt a csillag, s én tökéletlen csillagász lélegzetvisszafojtva lesem, arra fut-e, amerre naiv képzeleteim szerint futnia kell.”